

OBRAZI IN DUŠE.

JELENA J. DIMITRIJEVIĆA.

U Beogradu je ne davno na veoma svečan način proslavljen tridesetpet-godišnji jubilej književna rada jedne od najboljih, a svakako najoriginalnije, najplodnije i najstarije žive srpske spisateljke, Jelene J. Dimitrijevića.

Inicijativu za proslavu uzela je na sebe beogradska univerzetska Omladina, a učestvovala je na njoj, preko svojih izaslanika, gotovo cela zemlja. Proslava je održana na univerzitetu i imala je veoma izrazit karakter jedne tople duhovne manifestacije, na kojoj su se, s podjednako mnogo poštovanja za slavljenicu sreli, i stari i mladi, što, posle rata, ne biva tako često.

* * *

Posle poznate i cenjene spisateljke, Milice Stojadinović — Srpski-

nje, čije delo pada sredinom prošloga veka, u srpskoj književnosti, za oko pola stoljeća, ne javlja se ni jedna žena. Prva koja preseca taj dugi zastoj, jeste naša onomađašnja slavljenica, za koju se s pravom može reći, da je Nestor živih srpskih spisateljki.

Jelena Dimitrijevića rodila je se pre šezdeset i nekoliko godina u Aleksincu, u porodici čuvennog junaštva knez Milojka, čija je direktna unuka.

Matijoj je rano obudovila, svakodnevna tragedija koja je pratila srpsku ženu kroz vekove, te se sa njom i ostalom decom preseli u Kruševac, tako da je Jelena provela svoju prvu mladost u ove dve male varoši.

U to doba, kad je Kneževina Srbija još bila turski vazal, postojala

je jedna jedina srednja škola za žensku decu, u Beogradu, tako, da svi oni koji su živeli daleko od Prestonice, nisu bili u mogućnosti da dodju do srednješkolskog obrazovanja, pa ni Jelena.

Medjutim devojče je bilo darovito i već posle dvanajeste godine ona počinje da peva pesmice, a laća se knjige koja joj je god do ruku dolazila.

Još vrlo mlada, u brzo posle ratova za nezavisnost, vodjenih 1876-78 godine, udaje se za poručnika srpske vojske, poč. Jovana Dimitrijevića i, u brzo po tom, njen muž biva premešten u tek oslobođeni Niš, za onda veliko mesto, najveće posle Beograda, inače i onda, pa još i sada, veoma tihičan grad.

Sreća je poslužila i nju, a i srpsku knjigu, te joj muž nije bio premetan iz garnizona u garnizon, inače tako čest slučaj kod oficira, već je ostao na službi u Nišu blizu dve decenije, a posle, s malim prekidom, biva premešten za Beograd, gde su se stalno nastanili i gde Jelena živi i danas.

Mlada, živa, talentirana, bez dece, uz muža koji je voleo i koji i ako se sam nije bavio književnošću, imao je mnogo poštovanja za talenat svoje žene i ne samo da je nije ometao da se bavi pisanjem i čitanjem, već na protiv, bio joj je vazda dobar drug i prijatelj i sa svoje strane činio je sve što je mogao, da se njegova mlada žena kultiviše, da vidi i pozna dobar deo sveta i ljudi i da proširi svoj horizont daleko, veoma daleko, da joj mogu pozavideti mnoge mlade osobe, koje su imale sreće i mogućnosti da na mnogo lakši način, putem škole, dodju do željena cilja.

Niš, koji je po svome stanovništvu onda bio i srpski i turski grad, pružlo je ovoj mladoj duši puno novoga i ona, ničim ne ometana, počela je zalažiti u tamošnje i srpske i turske kuće i upoznavati bliže život Nišlja.

Valja istaći da je i momenat bio neobično interesantan. Zapad dolazi na Orient, sretaju se dve razne kulture, svaka sa svojim osobenostima i otuda puno nesporazuma, bolova, sudara, koji se najčešće čutke i u sebi preživljaju i od kojih krvave i srce i duša, a niko bolu ne može da nadje leka. Staro ima da iščezne i ustupi mesta novome, a smrt teško pada i ljudi se teško odriču svojih tradicija i vekovnih navika.

S druge strane, krst je pobedio polumesec i turski živalj, koji je, koliko juče, bio Gospodar, stvarao povlašćeni, čorbadziski (gazdinski) elemenat, oseća se zbumen i teren mu se izmiče ispod nogu. I ako novi red stvari nije mu direktno doneo nikakva zla, tek, on oseća da je polumesec došao u senku od krsta i to mu teško pada.

U opšte ideologija je muslimanskog sveta turskog porekla da se nigde ne zadrži, gde je Krišćanstvo politički potislo Turke. Otuda i ako su Turci vekovima vladali Balkanima i došli do Beća, pošto je suzbivena turska najezda, pravi turski elemenat vazda je emigrirao i povlačio se u Carigrad i Aziju. Ono muslimanskog sveta što je se zadržalo na Balkanima, mahom

su slovenski urodjenici, višom nuždom isturčeni, ali oni su sačuvali i najčistiji jezik i mnoge običaje narodne, koji nisu u direktnoj opreci s religijom.

U tome trenutku, dakle, kad se tursko stanovništvo Niša lomi, da li da ostane na domu, gde već vekovima živi i da se prikloni novom redu stvari ili da podje muhadzirskim putem put Carigrada i Azije, gde još polumesec sja, preživljale su se mnoge drame i one koje je svetlost dana obasjavala i one skrivene za pečetom) i kafezima**).*

Pojmljivo je da je bujni talent Jelenin u tako za nju novoj sredini, u tome opštem previranju, našao puno gradiva za posmatranje. Brzo je se u novoj sredini snašla, osobina koja joj je i docnije poslužila tako korisno, da se snadje i u drugim sredinama, poznala je i stare i mlade Nišlike, Krišćanke i Muslimanke, ušla im je u dušu i srce, postala sa njima intimna, njihova poverenica i, eto blagodarnog i širokog polja rada za nju. Umela je da udje u njihove radosti i tuge, u ljubavni sevdah i u težinu i bol koje ljudi s Orijenta osećaju dublje, baš zato što im je život jednostavniji i samim tim viši skoncentrisan. Poznala je njihove običaje, odlazila je na njihove sedeljke, svadbe i veselja. Provodila je vesele ramazanske večeri po turskim haremima, gde goč i dahire sa svojom istočnjački setnom muzikom, vesele pravoverne po svu noć.

Poznala je lepotu starih niških kuća s napred isturenim krovovima, pod kojma kumrije i gugutke guču u svojim mnogobrojnim kafezima. Sedela je u proleće, uz časne poste, sa starim i mladim Nišlikama po zelenim baštama njihovim, zasadjenim šimširom i jasminom, kad su drveta pokrivena beharom i sve opojno miriše novim prolećem, a Djul Marika i druge stare Nišlike, uz pećene kokice i leblebjije i čašu vina ispod kominjaka, veselo ili setno pričaju svoju prikažnju.

Dosta brzo naučila je simpatični niški dijalekat, a po tome savladala je prilično i teški turski jezik. I tako od jednom otvorila su joj se širom vrata i krišćanskih i turskih domova, koji su joj davali neiscrpno materijala za obradu.

Pevala je pesme, pričala je i pisala njihove prikažnje. Još je jednu sreću ovde imala. Po upustvima prijatelja njene kuće, staroga profesora Bogoljuba Tirića, počela je da izučava ozbiljno i sistematski srpski jezik i književnost, tako, da sva njena dela, u koliko nisu pisana niškim dijalektom, napisana su lepim, najčistijim, besprekornim srpskim jezikom, na kome joj mogu pozavideti mnogi.

I polako se ohrabruje i postepeno počinje da štampa svoje rade po svima srpskim časopisima: «Bosanskoj Vili», «Brankovu Kolu», «Srpskom Pregledu», «Novoj Iskri», «Delu», «Srpskom Književnom Glasniku».

*) Peče, crni veo kojim muslimanke skrivaju lice.

**) Kafezi, drvena ili gvozdena rešetka na haremškim prozorima, iza koje se ne može ništa s polja videti.

Istovremeno po Nišu su se pevale mnoge od njenih pesama, sa lepotom s kojom se pevaju naše sevdalinki.

Iz toga doba, od mnogih stvari koje su ugledale dana, najlepše su joj: «Djur Marikina priča», «Baba Krasa», «Fati Sultan», «Sađi Hanum», «Mejrem Hanum» i prva njeni «Pisma s puta» po Orientu, Grčkoj i Turskoj.

«Baba Krasa» joj je divan spev, napisan lepim niškim dijalektom, gde se na najverniji način opisuje nepomirljivost stare Nišlike s novim običajima, koji nisu mimošli ni Niš, kao ni druga mesta. Tu još «Baba Krasa» priča na naivan, ali iskren način, istoriju svoje nesrećne, ali velike ljubavi, od onih, koje u čoveku žive kroz ceo vek.

Ssimatično je kad već stara, inače stroga, žena priča kako je molila svoga kuma, da joj prvom detetu nadene ime njene nesrećne ljubavi.

«Kum mi beše dobar čovek,
«Želju mi je ispunio,
«Ime Milko na dete mi nadenuo.»

I posle kako od osmoro dece koje ima, ni jedno joj nije toliko draga, koliko njen prvenac Milko. Vernost nesrećnici i nezadovoljenoj ljubavi se prenosi na dete koje je od drugog čoveka, muža, koji nije ni malo drag i za koga se nema nikakvog drugog osećanja do ravnodušnosti, kako za života mu, tako i po smrti. A sećanje na onog prvog, nesudjenog, živi u imenu prvenca joj i svakodnevno je potseća na već davno pokojnog nesudjenika.

«Djur Marikina priča» je jedna od najlepših srpskih pripovedaka, originalna po sredini koju opisuje, a savršeno umetnički obradjena. Da ništa drugo nije Jelena Dimitrijević napisala, do ovu samo pripovetku, zauzela bi, nje radi samo, osobeno mesto u srpskoj književnosti, koje s pravom zauzima.

Djur Marikina priča je nježna i dirljiva ispovest jednoga života od onih koji odlaze i nepovratno nestaju te drage i tople duše, tako da pri kraju, kad se čitalac sastaje s njom, obliven je toplim suzama, kao što je bila i topla duša koja ih je izazvala, a koje čovek blagosilja, jer je bogatiji svaki onaj koji ih je prolio, od onoga koji ih je poznao.

Sa Djul Marikinom pričnjom, Jelena Dimitrijević je rasni pripovedač jednoga kraja svoje Otadžbine i ova priča, zajedno sa «Zonom Zamfirovom», nezaboravljenoga Sremca, ostaje za uvek najlepše priče o starome Nišu, koji je već umro i koji više neće imati svoga pripovedača.

Početkom zadnje desetine prošloga veka, profesor Pavle Popović napisao je u «Srpskom Pregledu», listu koji je uredjivao veliki Ljubomir Nedić, kritiku o prvoj knjizi pesama Jeleninih. Ovo je u opšte bila prva kritika koja je o njenom radu napisana i ona je, kako sama veli, imala za nju velika značaja, okuražila je i počastila na rad.

Već iz Niša počinje da odlazi sa svojim mužem prvo na bliža putovanja, pa posle na dalja. Ona je više puta odlazila u Staru Srbiju i Maćedoniju, Šolun, Carigrad, Malu Aziju, Smirnu, Arhipelaška Ostrva, Grčku. Isto tako obišla je po nekoliko puta i dosta dugo se zadržala tamo, London, Pariz i sem Rusije i Skandinavskih zemalja, verovatno sve evropske zemlje.

Težnja za novim, za svetom, izazvala je kod nje potrebu za učenjem sestranih jezika. Već u Nišu, učila je ruski, francuski i nemački. Ali došavši u Beograd, učinila je jedno poznanstvo, koje je imalo neocenjene koristi po njeno dalje kulturno razviće. Tesno se sprijateljila sa gđom Lujzom Jakšićkom, po rodu Francuskinja, na Sorboni diplomirani profesor francuskog jezika i sa njom je nastavila godinama da proučava temeljno francuski jezik i književnost, a docnije i engleski. Ova dva jezika vrlo lepo je savladala i dobro je se upoznala s ovim dvema velikim svetskim literaturama. Međutim učila je i služi se i s russkim, talijanskim i nemačkim jezikom. Prijateljstvo sa ovom kulturnom Francuskinjom, koje je potrajalo dugi niz godina, čini važan i srećan datum u njenom životu. Verovatno da bez nje, njen duhovna kultura ne bi bila na onoj zavidnoj visini, na kojoj se nalazi danas i da, pokraj svih njenih težnji, horizonti joj ne bi bili tako široki.

Koliko je valjalo uložiti truda, marljivosti, sistematskog rada i imati jaku volju i želju za znanjem, da bi se u zrelim godinama savladalo tako ogromno veliko gradivo, nije potrebno naglašavati naričito.

I koliko god Jelena Dimitrijević zasluzuje poštovanja radi svog lepog dara i obilnog književnog rada, u ravnoj meri, a možda još i više, su zja poštovanje njen energija i istrajanost da pozna i prodre u kulture velikih naroda.

U Beogradu i ako odvojena od sredine koja je podstakla na pisanje i dala boju njenome talentu, nastavlja i dalje da piše svoja mnogobrojna i interesantna pisma s puta; pripovetke sa sve više umetničkom formom i pesme.

Kad joj zatreba gradiva, njoj nije teško da krene na Orijenat, da potraži tamo svoje stare prijateljice, davno iseljene iz Niša, da vidi kako su i šta rade i uz njih da pozna druge, nove.

Ta su traženja dosta interesantna. Valja otici u Carigrad, pa u mahali toj i toj saviti za peto čoše levo i u magazi ili kašani toga Turčina zapitati za adresu toga bega ili age. A tu se dobiva od prilike ovakva adresa: otici u mahalu tu i tu, a u Carigradu, valja znati, da ni najveće ulice nisu imale u to doba table sa svojim imenom, a po Stambulskim mahalama, Jedi Kule i pregradnjima na Bosforu, teško se u opšte i znalo za imena mahala, a brojevi na kućama nisu ni postojali. Valjda otici dakle u iks mahalu, pa ići prav do trećeg čošeta na desno, tada saviti i kod prvog bakalina zapitati za pekara tog i tog. Onda otici kod njega i zapitati za Adem Agu. A on, furundžija, mora da zna gde mu sede mušterija, ko će to drugi da zna, ako ne on.

I tako je nalazila svoje stare prijateljice. Neke od njih su joj se radovalе i dočekivale je kao da ih ne rastavljaju čitave decenije. Druge su pomrle ili, ako i žive, otudjile su se i ohladne, jer, vreme i prostor čine svoje.

Uz ove stare prijateljice, upoznala je bila novi tip turske haremske žene, onu koja je dobila istinsku evropsku kulturu, koja je postala svesna svoje ličnosti i vrednosti, a mora i dalje da živi pod pečetom i za kafezom, kao i njena još ne probudjena baba ili prababa. Samo što ovoj poslednjoj to nije padalo teško, jer je mislila da život čestite i punokrvne, dobro rođene i odgojene Muslimanke i ne može da bude drukčiji. I sada preživljuju se nove drame, novi jadi, novi bolovi. Na jednoj strani versko osećanje i privrženost za vekovne tradicije, a na drugoj želja tice da izleti iz kafeza i pozna slobodu i svet i na drugi način, a ne samo iz knjiga.

Ova nova turska žena dala je Jeleni gradu za više lepih priča, kao «Išaret» i druge i za njeno kapitalno delo, roman «Nove».

«Nove» je napisala pre no što su izašle Lotijeve «Razočarane» i neke od njenih prijateljica imale su zadovoljstvo, da ih pročitaju još u rukopisu. Štampane su, međutim, u izdanju «Srpske Književne Zadruge», verovatno da je to jedina ženska izvorna radnja koju je naša Zadruga odštampala u svojim izdajima, posle Lotijevih «Razočaranih».

Po lepoti, eleganciji i umetničkoj obradi «Nove» ni u koliko ne zaoštaju za «Razočaranim», koje su se, u svoje vreme, čitale s toliko mnogo uživanja, simpatija i dopadanja po svoj Evropi i po jednom malom, ali kulturnom, delu Azije.

Medutim u pogledu poznavanja duše turske moderne žene i žalosnjih prilika u kojima je ona živila, «Nove» Jelene Dimitrijeviće imaju nesravnjeno više vrednosti, jer je ona u njima iznela istinski život, težnje i patnje moderne turske žene, ocrtani život i prilike koje je poznавала podrobitno. Dok Lotiju je pomagala mnogo, po nekad gotovo i isključivo, njegova bogata fantazija, jer, u ono vreme, kad je on živeo u Carigradu i pisao svoje delo, nije bilo moguće muškarcu i strancu golovo ni da priviri u hareme, najmanje u gospodske, gde hiljadu očiju paze i čuvaju nezarobljeno roblje, a još manje mu je bilo moguće da izbliže i dublje upozna dušu nove turske žene. Fantazija, pretpostavka i donekle lična pretencioznost, pomogli su u mnogome izgradnju ovoga inače lepog dela, u kome su svi oni, koji poznaju i vole Orijent, uživali i po nekoliko puta čitali ga uzastopce, pa i pisac ovih redova.

U ovo vreme ideje i duh humanosti kojima je se tako bogato odlikovalo XIX. vek, bili su na vrhuncu u srpskom društvu i Jelena, zahvaćena i zapojena njima, počinje da se odvaja malo od svog književnog dela i da posveruje ne mali deo svoga vremena socijalnom radu. U to vreme vidimo je na trci u «Kolu Srpskih Sestara», «Ženskom Društvu», «Kneginji Ljubici»,

«Srpskom Narodnom Ženskom Savezu», po bolnicama gde neguje ranjenike, po gradskim sirotinjskim rejonima, gde obilazi sirotinju.

Ma koliko da je bio koristan ovaj njen rad, bilo je ipak štete od njega, jer je on odvajao od njenog životnog dela.

Početkom velikog svetskog rata izgubila je njenoga vernog druga i taj veliki gubitak uneo je u njenu dušu mnogo tuge i sete, od kojih ona nije mogla da se otrgne ni do danas.

U brzo po tom, došla je i propast Srbije, koju je ona osetila bolno i neprijateljska okupacija zatekla je u zemlji, u njenom rodnom Aleksincu, a docnije je prešla svojoj kući u Beograd. Namučila je se i ona mnogo, kao i tolike srpske žene. A posle oslobođenja, koje je s radošću dočekala, viđevši da se više neće pripaliti vatra na njenom ognjištu, jer se mrtvi ne dižu iz grobova, vidimo u njoj sve više težnju da luta po svetu, da traži novo i kao da beži od sebe same i svoje kuće. Ide na duži boravak u Francusku i Španiju, odlazi u Ameriku na godinu i po dana. Odatle, naravno, njen gradivo je po sve drugo. Daje nam lepih priovedaka, kao «Amerikanka», «U Americi se nešto dogodilo» i puno drugih.

Ali oni, koji duboko cene njene radove i opise, gotovo da žale što je ikad pošla u novi svet, poznala ga i zanemarila sredinu, koju je ona znala da nam prikaže bolje, no iko drugu.

Pre pet godina saopštila je jednoj svojoj prijateljici, da želi da učini put oko sveta. Ova i ako dosta mladja od nje, jauknula je i odgovorila joj: ne to, za Boga, ne to. Barem u ovom životu nemojte to, ostavite da to učinite, kad se budeste rodili drugi put.

Medutim prijateljski savet nije imao nikakvu uspeha. Godinu dana posle, vidimo je gde se iz Djenove kreće na put oko sveta, sama, žena od blizu šezdeset godina. Ostala je godinu dana na tome putu i obišla Indiju, Ameriku i Afriku. Vratila se kući i čujemo da radi svoje novo delo, «Put oko sveta», a Narodni Univerzitet već je pristupio izdavanju njene radnje o poseti Rabindranatu Tagori.

Sada je opet izjavila želju istoj svojoj prijateljici, da na proleće podje u goste nekoj svojoj prijateljici Japankinji, u Japan!

Ma koliko da je korisno po našu književnost, sirotinu ovom vrstom dela, da je pero Jelene J. Dimitrijevića obogati kojim prilogom ove vrste; ma s koliko zadovoljstva da će se čitati ovi putopisi, a naročito sada kad se živi filmskom brzinom, kroz film i od filma mnogo, nama starima koji ne možemo i izgleda da se nigda nećemo ni moći da izmirimo s filmom, a koji smo bili istinski poštovaoci umetnosti Jelene J. Dimitrijevića, voleli njene junakinje, osećali zajedno sa njima njihov bol i njihove radosni, prolili nad njima mnogo puta koju iskrenu suzu, ostaje da poželimo da nam naša slavljenica pozivi još dugo krepka i zdrava i da, u mesto ovih interesantnih i egzotičnih puteva, koji joj odstranjuju pažnju sa njenog dela, pristupi sre-

djivanju i izdanju svojih celokupnih dela, čije nabolje stvari nije više moguće dobiti ni u jednoj srpskoj knjžari, ni antikvarnici i da obradi još što od svoga mnogobrojnog gradiva, sakupljenog kroz duge decenije življenja i putovanja po Istoču, gde će izneti još koju i njoj i nama dragu dušu, koju je poznala, koja se pred njom otvorila i koja je već isčezla u večnost, a koja zaslužuje da o njoj ostane traga, barem radi onih, koji će je razumeti i voleti kroz večnost.

Trst, 1929.

Delfa Iv. Ivaniča.

Mrtvorojeni. (Ruža - Lucija.)

*Mamica, duhovi pojo pesem mojega imena!...
Ne prisluskaj viru svojiw solzám,
poslušaj ž menoj pesem od onstran neba!...
Zdaj nama sije solnce v sveto uro,
ko nosiva Temo in Molk
in hladno Nepremičnost, neoskrunjene,
iz čudovite harmonije bitja
v rdeči slap v neskončja padajoč
na ogenj večnega presnavljanja.
Glej že žari škrlatni trak,
mimo tebe in mene,
mimo zemlje in zvezd hiti...
a tam iz globine
vstaja Beseda žive Prvine.
O, da bi moglo vse to, kar si mi dala,
kakor mala ptičica, z Njo!
A vem, pretežko je telo za vzlet,
od ure spočetja že pada,
pada na svet.
Mamica, moj mrtvi glas prepeva!
Mamica, nekdo mi dušo greje!
Mamica, veliko solnce smeje
se meni in stotisočerim bratom!
Rdeči slap Skrivenosti z nami pada
in vedno bolj smo verni si in zvesti
in vedno bolj smo v čudežni prelesti
Miru, ki ves Nemir obvlada.*